3. INTERNATIONAL OHRID SCIENTIFIC RESEARCH AND INNOVATION CONGRESS BOOK

27-28 February 2026, NORTH MACEDONIA

EDITOR
Dr. Nurten Ebru ÖZDEMİR

14.03.2026

by BILSEL PUBLISHING

ISBN: '978-625-8531-23-7'

All rights of this book belong to BILSEL PUBLISHING.
The book is not intended for commercial profit.
It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.

Bu kitabın tüm hakları BİLSEL YAYINCILIK yayınevine aittir.
Kitap ticari bir kar amacı gütmemektedir.
Yayın etiği kurallarına uymak yazarın sorumluluğundadır.

https://www.wosconkongreleri.com/

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses permitted by copyright law.

İBNÜ'L-ARABÎ'NİN EL-MEHACCETÜ'L-BEYDÂ ADLI ESERİNDEKİ ŞERH METODU*

YI Öğrenci, Bahri KAVAK[1] / Prof. Dr. Mustafa ÖZTOPRAK[2]

[1]ESOGÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, bahri474733@gmail.com, 0009-0006-1381-6916

[2]ESOGÜ, İlahiyat Fakültesi, mustafaoztoprak@yaani.com, 0000-0003-4122-3959

Özet

Bu çalışmada, İbnü'l-Arabî'nin ahkâm hadislerini ihtiva eden ve günümüze yalnızca ikinci cildi ulaşabilen *el-Mehaccetü'l-beydâ* özelinde müellifin şerh yönteminin ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu çerçevede, müellifin yorum yaparken esas aldığı kaynakların dağılımı, hadislerden yaptığı istinbatlar, lügavî değerlendirmeleri ve mutasavvıf kimliğinin yorumlarına sirayet edip etmediği gibi hususlar mütalaa edilmiştir. Bunun yanı sıra çalışmada, müellifin hadis şerhi mahiyetindeki açıklamaları örneklem yöntemiyle incelenerek genel bir kanaate varılmıştır. Araştırmanın kapsamı müellifin yalnızca bu eseriyle sınırlandırılmıştır. Yapılan incelemeler, müellifin şerh noktasında özellikle hadislerden kaynaklanan fıkhî ihtilaflara yoğunlaştığını göstermektedir. İbnü'l-Arabî, çoğu zaman ihtilaflı meseleler için müstakil başlıklar açmakta, dört mezhep imamı başta olmak üzere farklı fakihlerin görüşlerini ayrıntılı biçimde aktarmaktadır. Bazı durumlarda ihtilafları nakletmekle yetinmekte, bazı yerlerde ise katılmadığı görüşleri delillendirerek tenkit etmekte ve ilgili konuda kendi görüşünü zikretmektedir. Bunun yanında yer yer lügavî açıklamalara başvurmakta ve hadislerden özgün fıkhî çıkarımlarda da bulunmaktadır. İbnü'l-Arabî'nin fıkhî tercihleri incelendiğinde, belirli bir mezheple sınırlı kalmadığı, delil merkezli bir yaklaşımla en isabetli bulduğu görüşü tercih ettiği görülmektedir. Bununla birlikte, yer yer bağımsız bir müctehid gibi özgün tercihler ortaya koyduğu da tespit edilmiştir. Öte yandan, tasavvufla temayüz etmiş bir âlim olmasına rağmen eserde tasavvufî yorumların sınırlı olduğu görülmektedir. Buna rağmen mevcut değerlendirmelerin İbnü'l-Arabî'nin tasavvufî düşüncesini yansıttığı müşahede edilmektedir. Kanaatimize göre bu yöndeki yorumların sınırlı olması, mevcut cildin namaz bablarını ihtiva etmesiyle ilişkilidir. Nitekim müellif, tasavvufî yorumların daha çok rekâik bölümünde yoğunlaşacağına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, İbnü'l-Arabî, el-Mehaccetü'l-Beyda, Şerh, Ahkâm Hadisleri.

* Bu makale, ESOGÜ Sosyal Bilimler Enstitü'sü Temel İslam Bilimler Ana bilim Dalı'nda Prof. Dr. Mustafa Öztoprak'ın danışmanlığında devam eden "İbnü'l Arabî'nin el-Mehaccetü'l-Beydâ fi'l-Ahkamî'ş-Şer'iyye ve'l Âdâbi'd-Diniyye Adlı Eserinin Ahkâm Hadisleri Literatüründeki Yeri" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

THE COMMENTARY METHOD OF IBN AL-ʿARABÎ IN HIS WORK AL-MAHAJJAT AL-BAYDÂʾ

Abstract

This study aims to examine the commentary methodology of Muhyiddin Ibn al-Arabi in his work *al-Mahajjat al-bayda*, which comprises legal (ahkâm) ḥadîths and of which only the second volume has survived. The research analyzes the distribution of the sources upon which the author relies in his interpretations, his juridical inferences (istinbâṭ) derived from the ḥadīths, his linguistic evaluations, and the extent to which his Sufi identity is reflected in his commentary. In addition, the study employs a sampling method to examine selected examples of his exegetical discussions in order to reach general conclusions. The scope of the research is limited exclusively to this particular work. The findings indicate that Ibn al-ʿArabî's commentary primarily revolves around juridical disagreements arising from ḥadīths. He frequently opens independent discussions for contested issues and presents, in detail, the views of various jurists, especially the four major madhhab imams. In some cases, he confines himself to transmitting differing opinions; in others, he critically evaluates views he does not endorse, substantiates his critiques with evidence, and articulates his own legal position. Furthermore, he occasionally provides linguistic explanations and advances original juridical interpretations derived from the ḥadîths. An examination of his legal preferences demonstrates that he does not confine himself to a single madhhab; rather, he adopts an evidence-based approach, favoring the opinion he considers strongest. At times, he advances independent juristic preferences comparable to those of a mujtahid. Although Ibn al-ʿArabî is widely recognized for his Sufi identity, Sufi interpretations appear only to a limited extent in this work. Nevertheless, the existing discussions still reflect aspects of his mystical thought. The limited presence of Sufi commentary may be attributed to the fact that the extant volume concerns chapters on prayer. Indeed, the author himself indicates that such mystical reflections are more appropriately situated within the section on *raqîʾiq* (spiritual exhortations).

Keywords: Hadîth, Ibn al-ʿArabî, al-Mahajjat al-bayḍâʾ, Commentary, Legal Hadîths.

1. Giriş

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *el-Mehaccetü'l-beydâ* adlı eseri, ahkâm hadislerini ihtiva eden bir eserdir. Eserin kaç ciltten müteşekkil olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, günümüze ulaşan kısmı yalnızca namaz bâblarından oluşan ikinci cildidir. Söz konusu cildin Türkiye'de matbu bir baskısı bulunmamakla beraber, Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi'nde yazma eser olarak muhafaza edilmektedir. Bu çalışmada ise Abdülaziz Sultan el-Mansûb tarafından tahkik edilerek neşredilen matbu nüsha esas alınmıştır. Araştırma kapsamında, ilgili eser özelinde müellifin uyguladığı şerh yönteminin örnekler üzerinden ortaya konulması hedeflenmektedir. Bu çerçevede; müellifin yorum yaparken esas aldığı kaynakların dağılımı, hadislerden yaptığı istinbatlar, lügavî değerlendirmeleri ve mutasavvıf kimliğinin yorumlarına sirayet edip etmediği gibi hususlar mütalaa edilecektir. Bu incelemeler gerçekleştirilirken örneklem metodu kullanılacak ve elde edilen veriler ışığında genel bir kanaate varılacaktır.

1.1.Hadislerin Şerh Yönü

İbnü'l-Arabî, bu eser özelinde hadislerden sonra şerh sadedinde birçok değerlendirmede bulunmaktadır. Bu değerlendirmeler genel itibariyle hadislerden hüküm çıkarma çerçevesinde şekillenmektedir. Eserin de ahkâm hadislerini ihtiva ettiği düşünüldüğünde bu meyanda çok fazla malumatın olacağı açıktır. Hadislerde geçen ihtilaflı meseleler için ayrıca bahis açarak söz konusu konuya dair farklı kavilleri zikredip kim bu konuda ne demiş? sorusuna adeta cevap aramaktadır. Bunu yaparken dört mezhep imamı dışındaki fakihlerin görüşlerine de yer vermektedir. İhtilafları zikrettikten sonra her ne kadar kendisi kavillerde tercih yoluna gitmeyeceğiz dese de az da olsa bazen kendi tercihini ya da hangi görüşte olduğunu zikretmektedir. Şimdi İbnü'l-Arabî'nin bu değerlendirmeleri yaparken yararlandığı veya atıfta bulunduğu kaynakları zikredeceğiz.

1.1.1. Şerh Kaynakları

*El-Mehaccetü'l-beydâ'*da İbnü'l-Arabî, şerh minvalinde pek çok değerlendirme yapsa da yararlandığı kaynaklar açısından aynı şekilde davrandığı söylenemez. Nitekim yaptığımız incelemeler sonucunda sınırlı sayıda kaynaktan istifade ettiğini tespit ettik. Bu kaynaklar şunlardır:

- İbn Abdilber et-*Temhîd*[1]
- Sahnûn *el-Müdevvene*[2]
- İbn Münzir *el-İşrâf*[3]
- Bâcî *el-Müntekâ*[4]

[1] İbnü'l-Arabî, *el-Mehaccetü'l-beydâ*, 45.
[2] İbnü'l-Arabî, *el-Mehaccetü'l-beydâ*, 58.
[3] İbnü'l-Arabî, *el-Mehaccetü'l-beydâ*, 203.

- Herevî *el-Garîbeyn fi'l-Kur'an ve'l-hadîs*[5]

- Ebû Bekir İbnü'l-Arabî *el-Kabes fi şerhi Muvatta, el-Mesâlik fi şerhi Muvatta*[6]

İbnü'l-Arabî'nin kaynak olarak aldığı bu eserlerin dört tanesi Kuzey Afrika ve Endülüs'te öne çıkan eserlerdir. Özellikle İmam Mâlik'in *el-Muvatta*'ına yapılan şerhlerden yararlanması da ayrıca dikkat çekmektedir. İkamet ettiği bölgedeki hocalarının sözünü dikkate alması ve söz konusu bölgede hâkim olan eserleri temel alması coğrafyanın birikiminin kaleme yansımasının tipik bir örneğidir. Dolayısıyla İbnü'l-Arabî'nin ekseriyetle kendi coğrafyasındaki eserlerden yararlanması gayet doğal bir durumdur. İbn Münzir'den bolca istifade etmesinin ise müellifin mezkûr eserinde ihtilaflı meselelerde fakihlerin hangi görüşte olduğunu özetlemesinden dolayı olduğunu düşünüyoruz. Zira İbnü'l-Arabî eserin başında sözü fazla uzatmadan fakihlerin kavillerini zikredeceğini beyan etmişti. Bu nedenle, kimin hangi görüşte olduğunu belirten bir eseri kaynak olarak almak, İbnü'l-Arabî'nin işini kolaylaştırdığı için bu durumun doğal karşılanması gerektiğini düşünüyoruz.

1.1.2. Şerh Metodu

İbnü'l-Arabî bu şerhlerden çeşitli şekillerde yararlanmaktadır. Bazen sadece bir mesele üzerine verilen farklı hükümleri iktibas ederek herhangi bir değerlendirme bulunmazken bazen de meseleye dair ihtilafları alıntılayıp katılmadığı yerlerde eleştirilerde bulunmaktadır. Ayrıca açıklama gerektiğini düşündüğü yerlerde açıklama yaparak söz konusu meseleye dair kendi tercihini veya görüşünü dile getirir.

Sadece iktibasta bulunduğu birçok yer vardır. Bunlardan biri "namazdaki oturuşun şekli" hakkındadır. Önce rivayeti verip ardından yeni bir bahis açarak konu etrafında dönen farklı kavilleri şöyle zikreder: "İlim ehli ilk ve son oturuştaki oturuşun niteliği hakkında ihtilafa düşmüştür. Bir grup iki oturuş arasında herhangi bir fark görmemiş ve kişinin sağ ayağını dikip sol ayağını bükerek sol ayağının üzerine oturması gerektiğini düşünmüştür. Bu görüş Süfyan es-Sevrî'nin görüşüdür. Rey ashabı da bu görüşü benimsemiştir. Başka bir grup ise iki secde arasındaki oturuşun teşehhüd oturuşu gibi olması gerektiğini ve bunun da sağ ayağını dikmek, sol ayağını bükmek suretiyle doğrulup dikilinceye ve oturuşu düzgün oluncaya kadar sol kalçası üzerine oturmak şeklinde olduğunu düşünmüştür. Bu da Malik'in görüşüdür. Üçüncü bir grupta ilk oturuşun yukarıda Süfyan'dan zikrettiğimiz gibi, son oturuşun da Malik'ten zikrettiğimiz gibi olması gerektiği görüşündedir. Bu Şafii, Ahmed b. Hanbel ve İshak'ın görüşüdür. Şafii şöyle demektedir: "Sabah namazında tek bir oturuş vardır,

[4] İbnü'l-Arabî, *el-Mehaccetü'l-beydâ,*73, 74.
[5] İbnü'l-Arabî, *el-Mehaccetü'l-beydâ*, 97, 109.
[6] İbnü'l-Arabî, *el-Mehaccetü'l-beydâ*, 116, 118, 133.

o da son oturuştur. Kişi bu oturuşu son oturuş şeklinde yapar.”””[7] Zikredildiği gibi İbnü’l-Arabî ihtilaflı meselelerde zaman zaman söz konusu ihtilafı zikretmekle yetinip herhangi bir yorum veya değerlendirme yapmaz.

Bunun yanında da ihtilafı zikretmekle yetinmediği bilakis zikrettiği görüşlerin içinde katılmadığı varsa ayrı bir bahis açıp o konuyu kendi penceresinden açıklığa kavuşturma gayretine girdiği yerler de vardır. Örneğin; Namazda okunan et-tahiyyat metinleri ile ilgili rivayetleri zikrederken **"تنبيه على وهم"** (Bir yanılgıya dikkat çekme) başlığıyla bir bahis açıp Ebû Bekir İbnü’l-Arabî’yi bir konuda eleştirmektedir. Söz konusu konu Hz. Ömer’den gelen bir tahiyyat rivayetinin diğer sahâbîlerden gelen rivayetlere tercih edildiğine dair icmâ olduğu iddiasıdır. İbnü’l-Arabî rivayeti zikrettikten sonra Ebû Bekir İbnü’l-Arabî’nin şöyle dediğini aktarır: “Malik bu bâbta Ömer b. Hattâb’ın tahiyyat metnini zikredip İbn Abbas ve İbn Mesûd’un rivayetlerine tercih etmiştir. Çünkü Ömer b. Hattâb bu duayı minberden, aralarında diğer iki metni rivayet eden İbn Abbas ve İbn Mesûd’un da olduğu bütün sahâbîlere bu metni öğretiyordu. Böyle yapmasına karşın kimse ona herhangi bir itirazda bulunmadı. Bundan dolayı bu tercihte icmâ söz konusu oldu.” İbnü’l-Arabî bunu aktardıktan sonra şu açıklamayı yapar: “Kâdı’nın bu yaptığı değerlendirme incelemeye/tartışmaya ihtiyaç duyar. Çünkü Hz. Ömer’in metninin başkasının metnine tercih edilmesine dair bir delil yoktur. İki râvinin de (İbn Arabî ve İbn Mesûd) o mecliste oldukları iddiasına gelince bu konuda da kendilerinin orada olduğuna dair bir delile ihtiyaç duyulmaktadır. Sonra onların orada hazır bulunduklarını kabul etsek bile Hz. Peygamber’den (s.a.v.) gelen tahiyyat rivayetlerin farklılığına rağmen sahâbenin her biri bu ihtilafları Hz. Peygamber’den (s.a.v.) ya da diğer sahâbîlerden işitme suretiyle bilmesi uzak bir ihtimal değildir. Her biri işittiğini ve tercih ettiğini rivayet etmiştir. Şayet bu konuda diğer rivayeti bilse de Hz. Ömer’e itiraz etmesi gerekmez. Çünkü Allah Rasûlü’nden (s.a.v.) gelen her şey bütün vecihleriyle makbuldür. Mesela Hz. Ömer’in zikrettiği bu tahiyyat onun güvendiği ve bir muallim olarak Müslümanlara emrettiği duadır. O başka rivayetleri bilmesine rağmen onları öğretmemiş sadece bunu öğretmiştir. Nitekim sahâbe bu rivayet farklılığından seçim konusunda muhayyerliği, hangisini seçerse seçsin isabetli olacağını anlamışlardır. Bu nedenle söz konusu iki râvi kendi rivayetlerinden başkasını rivayet ettiği için Hz. Ömer’e itiraz etmemişlerdir. Bu durumda ihtimal dahilindedir. Kâdı’nın dediği de muhtemeldir. Ancak icmâ iddiası onun nezdinde ve ilimdeki mertebesi açısından pek isabetli değildir.”[8] Görüldüğü gibi burada İbnü’l-Arabî, hocası Ebû Bekir İbnü’l-Arabî’nin görüşünü delil yetersizliğiyle tenkit edip sonra farazi bir şekilde söz konusu halin kabul edilmesi halinde de Hz. Ömer’e itiraz edilmemesinin

[7] İbnü’l-Arabî, *el-Mehaccetü’l-beydâ*, 111.
[8] İbnü’l-Arabî, *el-Mehaccetü’l-beydâ*, 116-117.

gerekçelerini mantıksal olarak ortaya koymuştur. En sonda da farklılıkların aslında birer zenginlik olduğunu ve sahâbenin bu konudaki tercih muhayyerliğini anladığını zımnen ifade etmek istemiştir.

İbnü'l-Arabî zaman zaman da bir meselede kimseyi eleştirmeden önce ihtilaflı kavilleri zikredip ardından meselenin detaylandırılmaya ihtiyaç duyduğunu ifade ederek o meseleyi ele alır. Meseleyi işlerken kendi tercihini de söylemekten geri durmaz. Örneğin namazda imamın selamına karşılık verilme meselesinde rivayeti verip bu meselede fakihlerin de tercihlerinin zikrettikten sonra şu açıklamayı yapar: "Bu konu bence detaylandırılmaya muhtaçtır. Bu detaylandırma da şudur: Cemaat imamın selamına cevap olarak mı selam veriyor yoksa bu selam kendi başlattığı ve namazı onunla tamamladığı bir selam mıdır? Şayet imama cevap olarak veriyorsa… İmamın selamına ancak sağı solu tayin etmeden arkasına selam vermeyi niyet ettiyse vermesi caiz olur. O vakit ister sağda ister solda ister arkada ister aynı hizada olsun selamına cevap vermesi gerekir. Çünkü Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur: "Size bir selam verildiğinde ondan daha güzeliyle ya da misliyle karşılık verin…" Ancak… cemaatin birbirine selam vermesi bir cevap değildir. Şayet imamın selamı sağına ve soluna ise onun hizasındakilerin selama karşılık vermesi gerekmez. Sadece sağındaki ve solundakilere gerekir. Benim doğru bulduğum görüş ise Ahmed b. Hanbel'in bu konunun (cevap olarak selam verme) terki noktasındaki görüşüdür. Kendisi "Bu konu nedir bilmiyorum. Ve bu konuda kendisine itimat edilecek bir hadiste yoktur" diyerek bu konun terkedilmesi gerektiğini düşünmüştür. Bu mesele incelenmeye ve uzun uzadıya araştırmaya ihtiyaç duyar. Başarıya ulaştıracak olan da Allah'tır."[9] İbnü'l-Arabî bu şekilde ilk başta meselenin tafsilat gerektirdiğini ifade edip ardından selamın mahiyetini, kimin kime verdiğini ve cemaatin imama göre konumunu analiz ederek irdelemektedir. Neticede de kendisinin hangi görüşte olduğunu zikrederek konuyu açıklığa kavuşturmakta ve son cümle de ilmî tevazusunu dile getirmektedir.

İbnü'l-Arabî, *el-Mehaccetü'l-beydâ* adlı eserinde kullandığı sınırlı sayıdaki kaynakla, derinlemesine inceleme ve seçiciliğe dayalı bir şerh metodu izlemiştir. Başlıca kaynakları arasında İbn Abdilber'in *et-Temhîd*, İbn Münzir'in *el-İşrâf* ve Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin *el-Muvatta* şerhleri öne çıkmaktadır. Özellikle dört eserin Kuzey Afrika ve Endülüs menşeli olması, İbnü'l-Arabî'nin coğrafyasının ilmi etkisini yansıtmaktadır. İbn Münzir'in, ihtilaflı fıkhî meseleleri özetlemedeki ustalığı, onu İbnü'l-Arabî için vazgeçilmez bir kaynak kılmıştır. Zira bu özellik, İbnü'l-Arabî'nin farklı görüşleri veciz bir şekilde nakletme hedefine doğrudan katkı sağlamıştır. Şerh metodunda üç temel yaklaşım benimsemiştir. Bazen ihtilaflı görüşleri yorumsuz iktibas etmekle yetinmiş, bazen de meseleyi detaylandırıp kendi fıkhî tercihini belirtmek suretiyle eleştiri ve tahlil yapmıştır. Dikkat çekici bir yönü de ilmî delil ve dayanaklar üzerinden hareketle, icmâ iddiası, muğlaklık ve

[9] Metinde bazı yerler dizilmediğinden bağlamını koparmamak için üç nokta koyulmuştur.

usul hataları gibi konularda en sert eleştirileri hocası ‘Kâdı’ya yöneltmesidir. Buna rağmen, bu eleştiriler şahsî olmayıp, bazen hocasının isabetli görüşlerini de övmesiyle ilmî hakikati arama çabasında olduğunu göstermiştir. Ayrıca İmam Ebu Hanife gibi diğer fakihlerin fıkhî hükümlerini de tenkit etmekten çekinmemiştir. İbnü’l-Arabî, her ne kadar "sadece nakilde bulunacağım" dese de zaman zaman eleştiri ve tahlillerde bulunmuş, kendi tercihini de aktarmaktan geri durmamıştır. Bu tutumuyla, özgün bir kimliği ortaya koymanın yanı sıra kendi içinde ufak çaplı bir tutarsızlık yaşamaktan kendini alıkoyamamıştır.

1.1.3. Hadislerden Hüküm İstinbatı

İbnü’l-Arabî, her ne kadar eserin başında kavilleri nakledip tafsilata girmeyeceğini ifade etse de yapılan incelemelerde bunun uygulama boyutunda tam olarak böyle olmadığı ortaya çıkmıştır. Bunu gösteren delillerden birisi de zaman zaman hadislerden çıkarımda bulunmasıdır. Bu çıkarımlar bazen bir hüküm, bazen de bir fiilin fazileti gibi noktalarda vücut bulmuştur. Aynı zamanda İbnü’l-Arabî bu çıkarımları yaparken herhangi bir kaynağa atıf yapmamıştır. Dolayısıyla bu çıkarımların kendisine ait olduğu anlaşılmaktadır.

İbnü’l-Arabî, çıkarımlarda bulunurken dikkat çekici bir şekilde özellikle safları konu edinen rivayetlerden daha çok çıkarım da bulunmuştur. Bunun nedeni ise kesin olmamakla birlikte diğer konuların aksine saflar konusu, ihtilafa çok medar olmayan ve şerh gerektirmeyecek bir konu olmasının kendisini buna itme ihtimalidir. Nitekim safları ele alırken genel itibariyle bâbları kısa tutmaktadır. Ancak ilerleyen konularda bunun aksine hem ihtilaflardan hem de şerhlerden bahsetmektedir. Dolayısıyla yaptığı çıkarımların ekserisin saflar ile ilgili hadislerden olmasının alt zemininde böyle bir sebep yatıyor olabilir.

Namazda saflar konusunu ele alırken örneğin; namazda kadın ve erkeklerin saf fazileti sıralaması bâbında getirdiği rivayetten sonra şu çıkarımlarda bulunur: “Bu hadiste kadınların camide namaz kılmanın mübah olması, namazda sağa sola yönelmenin keraheti, huşû ve Allah Tealâ’nın şu ayetindeki bahsiler vardır: ‘Andolsun biz sizden önde duranları da arkada duranları da biliriz.’”[10]

Bununla beraber saflar konusu dışındaki konularda da zaman zaman hadislerden hüküm çıkarmaktadır. Örneğin; kıbleye yönelmeyenlerle savaş açılması ile alakalı getirdiği bir rivayetten sonra şu hükümleri ortaya koyar: “Bu hadiste zikredilen şeyleri terk eden kişiye savaşılmasının vacip olması ve zekât vermenin vacip olmasına dair işaretler vardır.”[11]

Sonuç olarak İbnü'l-Arabî, hadisleri ele alırken sadece bir nakilci gibi davranmamış, rivayetler temelinde özgün çıkarımlar yaparak fıkhî hükümler ortaya koymuştur. Bu metodu, özellikle saflar gibi görüş ayrılıklarının

[10] İbnü’l-Arabî, *el-Mehaccetü’l-beydâ*, 41.
[11] İbnü’l-Arabî, *el-Mehaccetü’l-beydâ*, 49.

az olduğu konularda belirginleşse de kıble veya kıraat gibi farklı meselelerde de kendini göstermiştir. Kendine ait bu değerlendirmeleri, bağımsız bir şekilde, herhangi bir kaynağa veya yazara istinatta bulunmadan yapması, onun hadisleri özgün bir yaklaşımla inceleyerek fıkhî ve ahlakî sonuçlara ulaşabildiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, İbnü'l-Arabî'nin hadis ilmindeki rolü, basit bir derleyicinin ötesine geçerek onu aktif bir şârih ve müçtehit mertebesine taşımaktadır.

1.1.4. Fıkhî Meselelerdeki Tercihi

Zikrettiğimiz üzere İbnü'l-Arabî, her ne kadar sadece nakille yetineceğini ifade etse de ihtilaflı meselelere dair kavilleri zikrederken zaman zaman da kendisinin de hangi görüşte olduğunu beyan etmektedir. Bu, kimi zaman bir fakihin görüşünü tercih etme şeklinde olurken, kimi zamanda fakihlerin kavillerinden bağımsız, özgün görüşler ortaya koymak suretiyle gerçekleşmiştir. Bu başlık altında bu tercihlerin hangi yönde olduğunu ve tercihlerinde herhangi bir mezhebî bakış açısının olup olmadığını ortaya koymaya çalışacağız.

İbnü'l-Arabî, bazen aktardığı kaviller arasından tercih yapmak suretiyle kendi görüşünü ortaya koymaktadır. Bu şekilde yaptığı uygulamalarından biri şudur:

Namazda imamın selamına karşılık verilip verilmemesi konusunda ihtilaflı kavilleri ifade ettikten sonra meseleyi incelemeye alıp kendisinin Ahmed b. Hanbel'den imamın selamına karşılık verilmemesi doğrultusunda aktardığı şu görüşte olduğunu beyan eder: "Bu meselenin ne olduğunu bilmiyorum. Bu konu hakkında da itimat edilecek hadiste yoktur."[12]

Mesbuk kimsenin imamla birlikte sehiv secdesi yapıp yapmaması hususunda ihtilafları aktardıktan sonra İmam Şafii'nin "İmamla birlikte sehiv secdesi yapar ardından kalkıp kılmadığı rekâtları tamamlar sonra tekrar sehiv secdesi yapar." Görüşüne yönelik "Bu görüş benim en zayıf olarak kabul ettiğim görüştür." Şeklinde açıklama yaparak kendi tercihinin İmam Mâlik ve onunla aynı görüşte olanların şu kavlinin olduğunu ifade eder: "İmam selamdan önce sehiv secdesi yaparsa onunla secdeye gider, selamdan sonra yaparsa kalan rekâtları kıldıktan sonra sehiv secdesi yapar."[13]

Bunun yanında da İbnü'l-Arabî zaman zaman zikrettiği görüşlerden bağımsız bir şekilde kendi görüşünü zikretmektedir. Bunu çoğunlukla ihtilaflı kavilleri zikrettikten sonra yapsa da bazen herhangi bir görüş zikretmeden bir mesele hakkında kendi görüşünü ifade eder. Söz konusu uygulamalarından biri şudur:

Namaz kılan kişinin "semiallahu limen hamideh" yerine Allahu Ekber demesinin sehiv secdesi gerektirip gerektirmediği ile ilgili fakihlerin görüşlerini zikrettikten sonra aktardığı görüşler arasında olmayan

[12] İbnü'l-Arabî, *el-Mehaccetü'l-beydâ,* 129.
[13] İbnü'l-Arabî, *el-Mehaccetü'l-beydâ*, 169.

görüşünü şöyle ifade eder: "Benim bu konuda tercih ettiğim ve söylediğim şudur: Kişi namazın farzlarından bir şeyi sehven terk eden kişi onu ne zaman hatırlarsa iade eder ve sehiv secdesi yapar. Şayet farzları dışında bir şeyi terk ederse onun üzerinden yıllar geçse de sehiv secdesi yapar ancak onu ve hata ettiği namazını iade etmesi gerekmez."[14]

Bayram namazlarındaki kıraatle alakalı farklı rivayetleri ve fakihlerin bu konudaki tercihlerini aktardıktan sonra kendi görüşünü şöyle zikreder: "Benim görüşüm şudur: Kişi bu rivayetlerin içinden istediği sureyle kılabilir. Kişi bu konuda muhayyerdir. Rivayetlerde geçmeyen bir şey okusa da geçerli olur." [15]

İbnü'l-Arabî'nin düşünceleri incelendiğinde, onun fıkhî tercihlerinin tek yönlü ve dar bir bakış açısına dayanmadığı, aksine çok yönlü ve geniş bir perspektif sunduğu açıkça görülmektedir. O, farklı mezhep imamlarının görüşlerini değerlendirirken, katı bir bağlılık göstermek yerine, kendisine göre delile en uygun olanı tercih etme çabasıyla hareket etmiştir. Bu durum, bazen İmam Mâlik'in görüşünü, bazen Ahmed b. Hanbel'in, bazen de Ebû Hanîfe'nin görüşlerini isabetli bulmasıyla somutlaşır. Bu tercihler, Endülüs'te baskın olan maliki düşünceyi tamamıyla benimsemeyip aksine sorguladığını ve çok yönlü bir fıkhî anlayışa sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, İbnü'l-Arabî'nin eserlerinde zaman zaman bir fakih gibi davrandığı ve fıkhî meselelerde daha önce zikredilmemiş özgün görüşler sunduğu da dikkat çekmektedir. Bu yaklaşım, onun durgun ve nakilci bir fıkıh anlayışından ziyade dinamik, eleştirel ve içtihada açık bir fıkıh zihniyetine sahip olduğunu göstermektedir.

1.1.5. Hadisleri Lügavî Açısından Değerlendirmesi

Hadis şerhlerinin temel unsurlarından biri de muhaddislerin rivayetlerde geçen bazı kelimelere dair yaptıkları lügavî açıklamalardır. Muhaddisler, özellikle anlamı ilk bakışta anlaşılmayan, nadir kullanılan ya da yanlış anlaşılma ihtimali bulunan lafızları açıklamak suretiyle hadisin doğru anlaşılmasını amaçlamışlardır. Bu tür açıklamalar, rivayetin anlam çerçevesini belirlemesi bakımından hadis şerhlerinde önemli bir yer tutmaktadır.

İncelediğimiz eserde ise lügavî değerlendirmelere oldukça sınırlı ölçüde yer verildiği görülmektedir. Nitekim müellif, eserinin elimizde olan nüshasında yalnızca dört yerde lügavî değerlendirmede bulunmuştur. İbnü'l-Arabî'nin lügavî tahlilleri böylesine sınırlı kullanması-fıkhî ihtilaflara geniş yer ayırdığı da göz önüne alındığında- lügavî açıklamaları ikincil bir unsur olarak gördüğünü ve fıkhî ihtilaflar ile istinbât faaliyetlerine odaklandığı ihtimalini güçlendirmektedir.

[14] İbnü'l-Arabî, *el-Mehaccetü'l-beydâ*, 175.
[15] İbnü'l-Arabî, *el-Mehaccetü'l-beydâ*, 276.

İbnü'l-Arabî'nin kaynak zikretmeden yaptığı lügavî açıklamalardan biri, namazda safların sık ve birbirine yakın tutulmasına dair hadiste geçen **الحذف** kelimesine ilişkindir. Müellif bu kelimeyi şu şekilde açıklamaktadır:

الحذف غنم صغار حجازية، الواحدة حذفة، والحذف ضرب من الطير ضغار الجروم

Buna göre hazef, Hicaz Bölgesine ait küçük cüsseli koyunları ifade etmekte olup tekili hazefedir. Ayrıca bu kelime, küçük yapılı ve zararı az olan bir kuş türü için de kullanılmaktadır.[16] Bu açıklama, hadiste safların sık tutulmasının teşbih yoluyla daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

İbnü'l-Arabî'nin kaynak zikrederek yaptığı lügavî açıklamalardan biri, yemek hazır olduğu veya kişinin sıkışık olduğu hâlde namaz kılınmamasına dair hadislerde geçen **الضب** kelimesine ilişkindir. Müellif bu kelimeyi Kazzâz'ın eserine atıfla **الحقد** (kin ve nefret) anlamına geldiğini ortaya koymuştur.[17]

İbnü'l-Arabî'nin yaptığı bu açıklamalar incelendiğinde hadis şarihlerinin yaptıkları izahlarla büyük ölçüde örtüştüğü görülmektedir. Nitekim Aynî, Hattâbî, İmam Nevevî ve Kâdı İyaz gibi önemli şarihler de ilgili lafızları benzer şekilde açıklamaktadır.[18] Bu durum, müellifin kaynak zikretsin ya da zikretmesin, açıklamalarında önceki literatürden istifade ettiğini göstermektedir. Öte yandan İbnü'l-Arabî, herhangi bir referans vermediği bazı lügavî tanımlarının meşhur dil alimi Halil b. Ahmed'in (öl. 175/791) *Kitâbü'l-ayn'*ı ile paralellik arz ettiği görülmektedir.[19] Bu durum, müellifin bu bilgileri atıf yapmayacak kadar meşhur gördüğünü düşündürmektedir. Sonuç olarak İbnü'l-Arabî'nin eserinde lügavî açıklamalara oldukça az yer vermesi, bu tür açıklamaları başlı başına bir amaç olarak değil, hadisleri anlama ve hüküm çıkarma sürecinde yardımcı bir araç olarak gördüğünü gösterir. Bu durum, onun önceliğinin lügavî tahlillerin değil, fıkhî ihtilaflar ve istinbat faaliyetleri olduğu sonucuna varmamızı sağlar.

---

[16] İbnü'l-Arabî, *el-Mehaccetü'l-beydâ*, 43.

[17] İbnü'l-Arabî, *el-Mehaccetü'l-beydâ*, 141; Muhakkik tarafından müellif el-Bezzâr olarak gösterilmişse de söz konusu ifadenin el-Kazzâz'ın kitabında yer aldığı tespit edilmiştir.

[18] Aynî, Bedreddin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed el-, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahihi'l-Buharî*, thk. Muhammed Münir Abduh Ağa (Kahire / Beyrut: İdaretü't-Tıbaati'l-Müniriyye, 1348), 5/255; Bedreddin el-Aynî, *Şerhu Sünen-i Ebî Davud*, thk. Ebu'l-Münzir Halid b. İbrahim el-Mısri (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1420/1999), 3/218; Hattabî, Ebu Süleyman Hamd b. Muhammed el-, *Me'alimu's-Sünen*, thk. Muhammed Ragıb et-Tabbah (Halep: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1351/1932), 1/184; Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-, *el-Minhac Şerhu Sahih-i Müslim b. Haccâc* (Beyrut: Daru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1392), 6/116; Kâdı İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâ'idi Müslim*, thk. Yahya İsmail (Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1419/1998), 3/90.

[19] Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân el-Ferâhîdî el-, *Kitâbü'l-ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmirrâî (Beyrut: Dâru Mektebetü'l-Hilâl, 1408/1988), 3/202; Halil b. Ahmed'in Kitabü'l-Ayn'da dil-hadis ilişkisi için bakınız: Yılgıner, İbrahim; Öztoprak, Mustafa (2021). **"Halil b. Ahmed'in Kitabü'l-Ayn'da Hadisle İstişhadı",** *Disiplinlerarası Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 9, s. 113-154.

1.1.6. Hadis Şerhinde Tasavvufî Yaklaşım

İbnü'l-Arabî, İslam ilim geleneğinde muhaddis veya fakih kimliğinden ziyade, mutasavvıf kimliğiyle ön plana çıkmaktadır. Nitekim müellifin en önemli eserleri kabul edilen *el-Fütûhâtü'l-mekkiyye* ve *Fusûsü'l-hikem* bu tasavvufî yönünün mahsulüdür. Bu noktada, mezkûr tasavvufî derinliğinin diğer eserlerine ne derecede yansıttığını ortaya koymak müellifin eserlerindeki tutarlılığının tespiti açısından önem arz etmektedir. *El-Mehaccetü'l-beydâ'*nın mevcut olan ikinci cildi incelendiğinde müellifin diğer eserlerindeki yoğun tasavvufî yorumların aksine bu eserinde daha mesafeli bir tutum sergilediği ve işarî yorumlara yalnızca birkaç yerde müracaat ettiği müşahede edilmektedir.

İbnü'l-Arabî, Tirmizî'den naklettiği 'Doğu ile batı arası kıbledir' rivayetini yorumlarken, bu hadiste dinin işaret ettiği latif bir sır bulunduğunu belirtir. Ona göre bu durum amelî bir hüküm vazetmediği için herkese açıklanması gerekmez. Nitekim 'Onlara indirileni açıklayasın diye...' ayeti, insanların mükellef oldukları helal-haram, vaat ve tehdit gibi konuları kapsar. Bunların dışındaki konular ise 'Sana indirileni tebliğ et' ayeti kapsamında, tafsilata girilmeden öz bir şekilde aktarılır. Bu noktada Ebû Hüreyre'nin 'Rasûlüllâh'tan iki kap ilim aldım; birini yaydım, diğerini açıklasaydım şu boğazım kesilirdi' mealindeki hadisini[20] delil getiren İbnü'l-Arabî, bazı ilimlerin sadece ehli olan ashabına özel olarak verildiğini savunur. Kıble meselesinde ise İbnü'l-Arabî, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Medine'deyken belirli bir yön tayin etmeksizin bu ifadeyi kullanmasının, kıblenin hakikatte yönelmek ve yüz yüze gelmek (mukabele) olduğuna dayandığını buna bağlı olarak yönlerin izafi olduğunu ve batının bazen sağda, bazen solda kalabileceğine değinmektedir.[21]

İbnü'l-Arabî, namazda kişinin damar ve uzuvlarının tesbihatına dair hadisi naklettikten sonra, bu rivayetin zahir âlimlerince sened açısından zayıf görülmesine rağmen keşif yoluyla kendi nezdinde sahih olduğunu belirterek ilmi bir mertebe farkına dikkat çeker. Bunun yanı sıra bir râvinin yalan söylediğine dair bir şüphe hasıl olduğunda, bu yalanın hangi rivayetinde veya hangi bağlamda gerçekleştiği kesin olarak tayin edilemediği için, ihtiyaten o râvinin tüm rivayetleri zayıf kabul edilerek reddedildiğini belirtir. Dinin temelindeki "sıdk" ilkesini korumak adına muhaddislerin bu rivayetleri terk etmesinin şer'î bir gereklilik olduğunu vurgulayan İbnü'l-Arabî, hadis usulü alimlerinin bu ihtiyatlı yaklaşımına teslimiyet gösterilmesi gerektiğini ifade eder. Kendi keşif metotlarıyla sahih kabul ettikleri rivayetlere zahir ulemasını inanmaya ve amel etmeye zorlamadığını ve herkesin ilmi mertebesince sorumlu olacağını belirten İbnü'l-Arabî, şer'î bir hükmü değiştirmeyen, haramı helal, helalı haram kılmayan, aksine zühd ve güzel ahlakı teşvik eden zayıf

[20] Buharî, "Menâkıb", 42 (No 120).
[21] İbnü'l-Arabî, *el-Mehaccetü'l-beydâ*, 50-51.

hadislerin, salih ve güzel ahlaklı bir âlimin tavsiyesi hükmünde görerek amel edilmesinde bir beis olmadığını ve bunun mümin için daha uygun bir tutum teşkil ettiğini savunmaktadır.[22]

İbnü'l-Arabî, İbn Abbas ile Hz. Âişe'nin, Cebrâil'i (a.s.) gördükleri için hayatlarının sonunda görme yetilerini kaybettiklerine dair bir görüşü aktarmış, ancak Cibril hadisi diye bilinen hadis sırasında birçok sahâbînin onu görmesine rağmen âmâ olmadıklarını delil göstererek bu görüşün doğru olmadığını ileri sürmüştür. Bununla birlikte, bu meselede yalnızca Allah yolunda irfan sahibi kimselerin idrak edebileceği gizli bir hikmet bulunduğunu ifade etmiş; söz konusu ve benzeri sırları Rekâik bölümünde ele alacağını belirtmiştir.[23]

İbnü'l-Arabî incelediğimiz ilk örnekte mutasavvıfların temel dayanaklarından biri olan iki kap hadisini delil getirerek ilimleri zahirî ve bâtınî olarak ikiye ayırmaktadır. Zahirî ilimlerin, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) herkesin mükellef olduğu namaz, oruç ve hac gibi ibadetlere dair açıklamakla yükümlü olduğu hususlar olduğunu bâtınî ilimlerin ise bu nitelikte olmadığı için halka açıklanmasının gerekli olmadığını ifade etmektedir. Kendisi bâtınî ilimlerin mahiyetine dikkat çekerek yalnızca keşif ehlinin bu ilimleri bilebileceğine de vurgu yapar. İkinci örnekte ise muhaddisler ile mutasavvıfların hadis anlayışı arasındaki metodoloji farkını ortaya koymaktadır. İbnü'l-Arabî, muhaddislerin yöntemine saygı duyup bu yaklaşımlarının olması gereken yaklaşım olduğuna işaret ederken kendisi gibi keşif ehlinin bakış açısının farklı olduğunu belirtir. Buna göre, muhaddislerin sened açısından zayıf kabul edip terk ettikleri bir hadis, eğer bir hükme taalluk etmiyorsa ve keşif ehli tarafından manen uygun görülmüşse, bu hadis, salih bir zatın nasihati olarak kabul edilmektedir. Müellif, bunu yaparken de muhaddislere herhangi bir zorlamada bulunmadıklarını belirterek her ilim dalının kendi sahasındaki yetkinliğini kabul eden bir duruş sergilemektedir.

Netice itibariyle İbnü'l-Arabî, bu yorumlarla, tasavvufî bakış açısını sınırlı bir çerçevede de olsa ortaya koymaktadır. Tasavvufî yönü bu denli baskın bir alimin eserinde bu tür yorumlara nispeten az yer vermesi ilk bakışta şaşırtıcı görülebilir. Ancak kanaatimize göre bu durum elimizde mevcut olan nüshanın namaz bölümlerini ihtiva etmesinden kaynaklanmaktadır. Zira namaz, fıkhî çerçevesi olan ve işârî yorumlara çok açık olmayan bir alandır. Nitekim müellif, bu tür sırlara dair yorumlarını rekâik bölümünde ele alacığını ifade ederek, tasavvufî izahların eserin ilerleyen kısımlarında yoğunlaşacağına işaret etmektedir. Dolayısıyla, elimizdeki namaz bölümünde tasavvufî yorumların sınırlı kalması olağan bir tercih olarak değerlendirilmelidir.

[22] İbnü'l-Arabî, *el-Mehaccetü'l-beydâ*, 94.
[23] İbnü'l-Arabî, *el-Mehaccetü'l-beydâ*, 150.

Sonuç

İbnü'l-Arabî, *el-Mehaccetü'l-beydâ* adlı eserinde ahkâm hadislerini ele almıştır. Müellifin şerh değerlendirmeleri, büyük oranda hadislerdeki fıkhî ihtilaflar etrafında şekillenmiştir. Bunun yanı sıra şerh bağlamında sınırlı da olsa lügavî değerlendirmelere ve tasavvufî yorumlara başvurmuştur. İbnü'l-Arabî, şerh anlayışında temel olarak üç farklı yöntem izlemiştir: Kimi zaman fıkhî ihtilafları yalnızca nakletmekle yetinmiş, kimi zaman bu ihtilafları zikrettikten sonra katılmadığı noktalara değinerek ilmî eleştirilerde bulunmuş; zaman zaman da açıklanmaya muhtaç gördüğü kısımlarda tahliller yaparak meseleye dair kendi tercihini ortaya koymuştur. Hadislerden özgün çıkarımlarda bulunan İbnü'l-Arabî, fıkhî tercihleri noktasında herhangi bir mezhebî taassup göstermemiş, aksine delil odaklı hareket ederek en güçlü gördüğü görüşleri benimsemiştir. Bu çerçevede, farklı mezhep imamlarının görüşlerini tercih ederek çok yönlü bir fıkıh anlayışı sunmuştur. Aynı zamanda, yer yer başvurduğu lügavî değerlendirmelerle, açıklanması gerektiğini düşündüğü kelimelerin manalarını tahlil etmiştir. Mutasavvıf kimliğiyle temayüz etmesine rağmen bu yönünü eserine sınırlı ölçüde yansıtmış, ancak bu sınırlı alanlarda dahi kendi tasavvufî bakış açısını metne derç etmiştir.

KAYNAKÇA

Aynî, Bedreddin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed el-. *Şerhu Sünen-i Ebî Davud*. thk. Ebu'l-Münzir Halid b. İbrahim el-Mısri. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1420/1999.

Aynî, Bedreddin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed el-. *Umdetü'l-kârî şerhu Sahihi'l-Buharî*. thk. Muhammed Münir Abduh Ağa. 25 Cilt. Kahire / Beyrut: İdaretü't-Tıbaati'l-Müniriyye, 1.Basım, 1348/1929.

Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân el- Ferâhîdî. *Kitâbü'l-ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî -İbrâhîm es-Sâmirrâî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Mektebetü'l-Hilâl, 1. Basım, 1408/1988.

Hattabî, Ebu Süleyman Hamd b. Muhammed el-. *Me'alimu's-Sünen*. thk. Muhammed Ragıb et-Tabbah. 4 Cilt. Halep: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1351/1932.

İbnü'l-Arabî, Muhyiddin Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Endelüsî el-Arabî et-Tâ'î el-Hâtimî. *el-Mehaccetü'l-beydâ fi'l-ahkâmi'şer'iyyeti ve'l-âdâbi'd-diniyyeti*. thk. Abdulaziz Sultan el-Mansub. 1 Cilt. Mısır: Şeriketü'l-kuds li'n-neşr ve't-tevzi, 1. Basım, 2016.

Kâdı İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâ'idi Müslim*. thk. Yahya İsmail. 8 Cilt. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1. Basım, 1419/1998.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *el-Minhac Şerhu Sahih-i Müslim b. Haccâc*. 18 Cilt. Beyrut: Daru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1392/1972.

Yılgıner, İbrahim; Öztoprak, Mustafa (2021). **"Halil b. Ahmed'in Kitabü'l-Ayn'da Hadisle İstişhadı",** *Disiplinlerarası Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 9, s. 113-154.